

AHİLİKTEKİ AHLÂKÎ DEĞERLERİN İSLÂM ÖNCESİ ARABİSTAN YARIMADASINDAKİ TEMELLERİNE BİR BAKIŞ *

A VIEW ON BASIS OF ETHIC VALUES OF AKHİZM IN ARABIAN PENINSULA BEFORE ISLAMIC PERIOD

Geliş Tarihi: 28.05.2021 Kabul Tarihi: 02.03.2022

✉ ADİL ŞEN

DOÇ. DR.

ESKİŞEHİR OSMANGAZİ ÜNİVERSİTESİ

İLÂHİYAT FAKÜLTESİ

orcid.org/0000-0001-5746-2327

asen@ogu.edu.tr

Öz

İnsan, hayatını idame ettirmek için maddî ve manevî vesilelere ihtiyaç duyar. Bunu da tek başına değil, diğer insanlarla birlikte yaşayarak başarır. Birlikte yaşama zarureti, beraberinde karşılıklı hak ve vazife kaidelerinin oluşmasını sağlamıştır. İnsanlar bu kurallara uydukları sürece huzur ve güven içinde yaşamışlardır. İslâm öncesi dönemde Arabistan’da insanlar bir kabile düzeni içinde yaşıyorlardı. Bu yaşantı tarzında utanç verici davranışlar olduğu gibi aynı zamanda erdemli davranışlar da vardı. İslâm, utanç verici davranışları yasakladı ve faziletli davranışları teşvik etti. Cömertlik, iyilik, cesaret, yiğitlik, dürüstlük, misafirperverlik, kardeşlik gibi bu güzel değerler, İslâm’da insanların hayat biçimi olmuştur. Zamanla bu ahlâkî değerler “Fütüvve” teşkilatı ile sistemleştirilmiş ve Abbâsîlerin devlet telakkisi haline gelmiştir. Dönemin halifesi tarafından yapılan davetle Anadolu Selçuklu Devleti de bu anlayışı benimsemiştir. Daha sonra Anadolu’da “Ahilik” olarak adlandırılan bu anlayış, “Fütüvve” teşkilatının mirasçısı olmuştur. “Kerem, fütüvvet, mürüvvet ve uhuvvet” kavramları Ahiliğin temel ahlâkî değerleri olmuştur. Ahilik, Anadolu insanı için güzel bir kardeşlik deneyimi olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Ahilik, Ahlâkî Değer, Arabistan, İslâm Öncesi, Tarihi Devamlılık.

ABSTRACT

Human beings require material and moral values to survive. They cooperatively provide for their subsistence. Collective living results in the emergence of certain laws and rights. As long as these norms are followed, human beings live in peace and security. In pre-Islamic Arabia, people lived in tribes. There were both humiliating and virtue-based practices in this system. Islam forbids disgraceful behavior and promotes virtue. Islam turned these virtues, such as charity, kindness, courage, faithfulness, honor, honesty, and hospitality, into a way of life for people. After a period of time, these moral norms became systematized through the organization of “Futuwwah.” Later, an Anatolian model called “Akhism” inherited the “Futuwwah” organization. “Karam, futuwwah, muruwwah, and uhuwwah” have been Akhism’s fundamental moral principles. For the Anatolian people, Akhism has been a well-favored experience of brotherhood. We suggest our people to benefit from this experience.

Keywords: Akhizm, Ethic Values, Arabian Peninsula, Pre-Islamic Period, Common heritage.

SUMMARY

The Arabian peninsula, which is related to our subject, is a geography that has hosted many ancient cultures and religions. It has a special importance especially as a region where the religion of Islam was born and spread all over the world. When we consider the pre-Islamic culture and lifestyle in Arabia; We see that people led tribal life and life is shaped within the framework of the rules set by the tribe. The essence of tribal life in the Arabs of Jahiliyya is “asabiyyah”. Asabiyyah means defending one’s paternal relatives in every situation, be it right or wrong. With Islam, Islamic brotherhood replaced asabiyyah. It seems that some of the moral inclinations of pre-Islamic Arab tribes are incompatible with the honor and dignity of humanity. If we list some of them; idolatry, blood feuds, bullying, looting, burying girls alive, condemning or considering people superior for their lineage, violating human rights, bad habits such as drinking and gambling. With Islam, all of these unpleasant behaviors were prohibited. In our sources, these unseemly behaviors are discussed under the heading of “Masalib al-Arab” (the shame of Arabs). In addition to these, there were good behaviors of Arabs in the pre-Islamic period. These are called “Fadhail al-Arab” (virtues of Arabs) kindness, generosity, courage, forgiveness, dignity, bravery, loyalty to the weak, patronage for the weak, hospitality, patience against difficulties, tolerance to difficulties, abstinence, are one of them. Apart from these, it is known that there were some nice moral inclinations in the type of details in the era of Jahiliyya. These tendencies were mostly seen within the framework of the main concepts mentioned above or remained as individual cases without reaching the dimension of a social movement. Karam, Muruwah and Futuwah came to the fore more prominently as the main concepts. Karam means offering, bestowing, hospitality, nobility, kindness, forgiveness, and forgiveness. The Arabs of Jahiliyya competed on this issue and were proud of their merits. Karam/Karam is actually a wide range word that includes all good qualities and adjectives. The owner of Karam is a respected and acceptable person who has gathered good qualities in himself. Muruwah had been the highest moral ideal of Jahiliyya. The concept included various virtues such as generosity, bravery, courage, patience, reliability and correctness. It was mostly used in response to the moral status of people of middle age and above.

Futuwwah means to have good morals such as youth, heroism, bravery, altruism, forgiveness, modesty, dignity, tolerance and leadership tendency. It can be summarized as the adventurous state of young people. Uhuwwah, on the other hand, consists of removing the understanding of blood and tribe-centered closeness of the Age of Ignorance and replacing it with religious brotherhood and value-centered closeness. Islam has not rejected the good and correct principles that predate it for the sake of humanity in every issue. On the contrary, it praised good behavior and encouraged some of these tendencies that will make humanity happy by giving new meanings. With the spread of Islam to Arabia and surrounding countries, it simultaneously created an original moral order. The ideal of good morality has been the motto of Muslims for generations by embracing the individual and society. The concept of fata and futuwwah was also a revered moral value in the era of Jahiliyya. The essence of the organized “Futuwwah” movement that emerged in Arabia in the following centuries is based on this characteristic of the Arabs. The Futuwwah movement has completed its formation by organizing and including other fine qualities of the Arabs over time. In the historical process, it has become the state understanding of the Abbasids. After thus, the concept of Futuwwah entered Anatolia and was supported by the state. The understanding of Futuwwah adopted by the state and scientists has formed the basis of Akhizm. It has a harmony and continuity with the “Futuwwah movement” in terms of the moral rules it contains in the “understanding of” Ahi-order “. Particularly, the concepts of “charity and forbear” have taken their place as basic moral values in Akhizm. In this state, we can view Akhizm as an organization that is the continuation of the Futuwwah movement in Anatolia. However, this continuity has not been in the form of a literal quotation. In terms of both mental and organizational structure, the Ahi community was given a new style with a style specific to Muslim Turks. In this respect, the Akhizm served as a kindness movement in our history in Anatolia, as the common heritage of humanity. It can serve the same function.

GİRİŞ

İnsanoğlu dünyaya ayak bastığı an itibariyle kendisini sürdürmesi gereken bir hayatın içinde bulmuştur. Hayatını idame ettirmek için maddi ve manevi vesilelere ihtiyaç duymuştur. Bunu da tek başına değil, kendi gibi hemcinsleri ile birlikte yaşamak suretiyle başarmıştır. Diğer insanlarla birlikte yaşama zarureti, beraberinde karşılıklı hak ve vazifeye dayanan kaidelerin oluşmasını sağlamıştır. İnsan toplulukları bu hak ve vazifelere riâyet edilen yerlerde ve zaman dilimlerinde huzur içinde yaşamayı temin edebilmişlerdir. Aksine durumlarda ise zulüm ve karışıklığa muhatap olmuşlardır. Dünya tarihi bu hak ve vazifelere riâyet edildiği yer ve zaman dilimlerine sahne olduğu gibi bu kaidelerin çiğnendiği birçok yer ve vakaya şahitlik etmiştir. Konumuzla ilgili olarak ele alacağımız bölge Arabistan yarımadasıdır. İslâm öncesi Arabistan’da sürdürülen hayat tarzını ele aldığımızda; hususen Hicaz bölgesinde insanların kabile hayatı sürdürdüğü, kabilenin koyduğu kaideler çerçevesinde hayatın şekillendiğini görüyoruz. Bu kaide ve temayüllerin bir kısmı insanlık şeref ve haysiyeti ile bağdaşmıyordu. Bunların bir kısmını sıralayacak olursak; putperestlik, kan davaları, zorbalık, çapul ve yağmacılık, kız çocuklarını diri diri toprağa gömmek, insanları soylarından dolayı ayıplamak veya üstün görmek, insan haklarının çiğnenmesi, içki, kumar gibi kötü alışkanlıklardır. Kaynaklarımızda bu yakışıksız, çirkin davranışlar ‘Mesâlibu’l-Arab’ (Arapların ayıpları) başlığı altında ele alınmıştır. İslâmiyet’in bölgeye hâkimiyeti sonrasında bu olumsuz davranışlar ortadan kaldırılmıştır. Bunların yanında İslâm öncesi dönemde Arapların yüzyıllar boyunca oluşturdukları güzel davranışları da vardı. Bunlara ise; ‘Fezâilu’l-Arab’(Arapların faziletleri) denilir. Kerem, cömertlik, şecaat, mürüvvet, yiğitlik, ahde vefa, zayıfı himaye, misafirperverlik, zorluklara karşı sabır, kanaatkârlık vs. bunlardandır. İslâmiyet bu ve benzeri güzel davranışları kabullenerek övmüş, bir kısmına da yeni anlamlar yükleyerek, insanlığın hayrına olan eğilimleri teşvik etmiştir. İslâmiyet’in Arabistan ve civar memleketlere yayılmasıyla birlikte eşzamanlı olarak oluşan İslâm ahlâk nizamı, fert ve toplumu kucaklayarak nesiller boyu Müslümanların şiarı olmuştur.

İslâmiyetin doğduğu ve ilk yayıldığı bölgelerde yaşayan insanlar, toplumlar beşerî ve maddî kaynaklar açısından kendilerinden önce bu coğrafyada yaşamış kadim Babillilerin, Mısırlıların, İbranilerin, Farisilerin ve onların değişik komşularının medenî geleneklerinin devamı durumundaydılar. Mevcut olan kültür ve gelenek çok daha kadim miraslar üzerine kurulmuştu. Toplum hayatı, İslâm'ın gelişinden hemen önceki asırlar boyunca Samî ve İran dillerinde ifadeye kavuşturulmuş olan geleneklerin mirasçısıydı. Dahası Müslümanlar, söz konusu bölgedeki atalarının sıkıntılarını, fırsatlarını ve geleneklerini de büyük ölçüde tevarüs etmişlerdir.¹ İslâm'ın gelişi ile toplum hayatında iyi ve güzel sayılan değerlere dokunulmamıştır. Devam ettirilen bu değerler, zaman içerisinde tedricen İslâmî bir üsluba bürünmüşlerdir. Bu dönemin anlayışı için temel kaynaklarımız; özellikle Arabistan yarımadası için Câhiliye şiiri, Arap atasözleri, Kur'ân-ı Kerîm âyetleri, Hz. Peygamber'in hadisleri ve Asr-ı saadet döneminde yaşayan insanlardan rivâyet edilmiş olan haberlerden ibarettir.

Peygamberimiz ve dört halifeden sonraki asırlarda Arabistan'da tedricen oluşan teşkilatlı 'Fütüvve' hareketinin kökleri de, İslâm öncesinde Arapların seciyesine yer etmiş güzel temayüllere dayanır. Fütüvve anlayışına kaynaklık etmiş olan ve bilahare Ahiliğe de geçmiş olan en temel ahlâkî ilkelerden bir kısmını ele aldığımızda ana hatlarıyla; kerem, mürüvvet, fütüvvet ve uhuvvet değerleri şeklinde sıralayabiliriz. Diğer ahlâkî hasletler, bir anlamda bu ana kavramların tamamlayıcı parçası olarak devam etmişler, fakat bir sosyal harekete ilham kaynağı olacak şekilde tebarüz edememişlerdir.

1. Kerem

Sözlük anlamı; 'كرم / k-r-m' kökünden, ikram etme, ihsanda bulunma, misafirperverlik, asıllık, nezaket, af, bağış gibi anlamlara gelir.² Câhiliye Arapları bu hususta adeta yarış yaparlardı. Bu meziyetleriyle iftihar ederler veya başkalarına övgüde bulunurlardı. Bir kişiye misafir geldiğinde devesi dışında hiçbir şeyi olmayan adam misafiri için o biricik devesini keser ikramda bulunurdu. İkram vesilesi olarak içki içmek ve kumar oynamakla da övünürlerdi. Çünkü içki içmek bolca harcamak, kumar oynamak da kazanan kişinin kazancından yoksullara dağıtması sonucunu veriyordu. Bu sebeple bolluk ve çokluğu ifade için, üzüm ağacına 'kerm' ve üzüm şarabına

* Bu konu 5 Ekim 2017 3.Uluslararası Ahilik Sempozyumunda sözlü tebliğ olarak sunulmuştur. Daha sonra genişletilerek makaleye çevrilmiştir. Herhangi bir yerde basılıp yayımlanmamıştır.

¹ M.G.S. Hodgson. *İslâm'ın Serüveni*, çev. Heyet (İstanbul: 1995), 1/36.

² Ebü'l-Hüseyn İbn Fâris Ahmed b. Fâris b. Zekeriyya, "Kerem", *Mu'cemu mekayisi'l-luga*, thk. Abdusselâm Muhammed Harun (Beyrût: Mektebetu Dârü'l-Ceyl, 1991/1411), 5/171-172.

‘bintü’l-kerm’ adını veriyorlardı. Üzüm, meyve olarak tane ile değil salkım şeklinde ikram edildiğinden, iyiliğin, cömertliğin çokluğundan kinaye olarak kullanılmıştır. Bu sebeple Kur’ân-ı Kerîm içki ve kumarın cüz’î, kıymetsiz de olsa bu yönünü inkâr etmemiş fakat “*o ikisinin (içki ve kumarın) günahı faydasından büyüktür.*”³ şeklinde izah getirmiştir. Yine Araplardan bazılarının sadece insanları doyurmakla kalmayıp dağlardaki kuşlar ve vahşi hayvanlar için buralara yiyecek bıraktıkları kaydedilmiştir. Bunlardan Hâtem et-Tâî’nin cömertliği dillere destan olmuştur.⁴ ‘Kerîm’ sıfatının eski Arapça’da sınırsız cömertlik ve asâlet fikirlerinin tam bir bileşimi olduğunu hatırlamamız gerekir. Yani ‘kerîm’ o kişidir ki, kendi asil soyluluğunu sınırsız cömertçe davranışları içinde müşahhas olarak ispatladığı için, herkes o şahsın asil olduğunu kabullenmiştir.⁵

Kerm/kerem, aslında bütün iyi hasletleri ve sıfatları bünyesinde barındıran yelpazesi geniş bir kelimedir. Faziletlerin başında gelir. Câhiliye şiiirinde ‘kerem sahibi, halîm, güzel vasıfları kendinde toplamış, bu iyiliklere rağbet eden kişi’⁶ saygın ve makbul insandır. ‘Kerm-kerem’ sadece insanlar için değil hoşa giden eşya ve başka canlılar için de kullanılmıştır. Mesela, ‘ahcâru’l-kerîme/الأحجار الكريمة’-(kıymetli taşlar), ‘keremü’l-feres/كرم الفرس’-(Bol yağmurlu bulut) vb. bunlardan bir kaçıdır. Câhiliye kültüründe, ‘kerm’ kökünden türemiş daha birçok kelime vardır. Gerek isim, gerekse fiil olarak faal bir şekilde kullanılan bu kelimeler mahiyet itibariyle iyilik, asâlet, güzellik ifade etmekle birlikte, anlamlar arasında derece farkı vardır. Kerem, kerîm, kirâm, kîremâ, kerâmet, kerrâm, ekrem, ikrâm, mükrim, mekremet, mükerrerem, mekârim, mükâreme, tekerrüm, tekrîm vb. sadece bunların bir kısmıdır. Kerem sahibi kişilere övgü mahiyetinde ‘kerîm’ sıfatı verilmiştir. Bunun zıddı olarak da ‘leîm’ sıfatı, yermek için kullanılmıştır.⁷

İslâmiyet’in gelişi ile Arapların bu hasleti, iyi yönde âyet ve hadislerle teyit ve teşvik edilmiştir. Şu kadar var ki bu kavram İslâmî dönemde eski gösteriş, gurur gibi duygulardan arındırılarak içi takva ve tevazu ile doldurulup yeniden tanzim edilmiştir.⁸ ‘Kerîm’ kavramı Kur’ân-ı Kerîm’de şe-

³ el-Bakara 2/219.

⁴ Safiyürrahman el-Mübarekfürî, *er’Rahîku’l-mahtûm* (Dımeşk: 2009), 22; Kerem kavramını ele alırken, Muhammed el-Câbirî de saf Arap mirasındaki/Câhiliyede ki değerlerin listenin başında geldiğini ifade etmiştir. Muhammed Âbid El-Câbirî, *Arap Ahlâki Aklı*, çev. Muhammet Çelik (İstanbul: Mana Yayınları, 2016), 645.

⁵ Toshihiko İzutsu, *Kur’an’da Dîmî ve Ahlâki Kavramlar*, çev. Selahaddin Ayaz (İstanbul: 1991), 112.

⁶ Ebû Abdillâh Hüseyin b. Ahmed b. Hüseyin ez-Zevzenî, *Şerhu’l-Muallakatı’l-Aşr* (Beyrût: Dâru mektebeti’l-hayât, 1983), 154 “فضلًا و ذو كرم يعين علي الندى سمح كسوب 154” “رغائب غناتها” Bu beyt meşhur şair Lebid b. Rebia’ya (ö. 661) aittir.

⁷ Muhammed b. Mükerrerem İbn Manzûr. “Kerem”, *Lisânu’l-Arab*, haz. Yusuf Hayyat - Nedim Maraşlı (Beyrût: Ts.), 1/237-238.

⁸ İzutsu, *Ahlâki Kavramlar*, 115.

refli, değerli anlamında Cibrîl'in⁹, Kur'ân'ın¹⁰, Hz. Muhammed'in¹¹, iyi ve bol anlamında bitkilerin¹², rızkın¹³, mükâfatın¹⁴, şerefli anlamına Hz Yusuf'un¹⁵, iyi bir mevki ve makamın¹⁶ sıfatı olarak kullanılmıştır. Allah'ın sıfatı olarak iki âyette¹⁷ geçmiştir. Her iki âyette de insanın Allah'a karşı isyan ve nankörlük durumu karşısında Allah'ın 'kerem' vasfı hatırlatılmıştır. Allah'ın 'kerem sahibi'¹⁸ olduğu, yine aynı şekilde 'celâl ve ikrâm sahibi'¹⁹ olduğu, bir başka âyette de bu lütuf ve ikram vasfı 'ekreme'²⁰ fiiliyle ifade edilmiştir.

Hız. Peygamber ise bir hadisinde; “Allah kerîmdir, keremi sever.”²¹ buyurmuştur. Yine Hız. Peygamber, sahâbenin üzüm ağacına 'kerm' demesi üzerine, “Üzüme kerm demeyin, fakat üzüm ve hale deyin²², çünkü 'kerm' müminin kalbidir.” iyilik ve faydalarının çok olması dolayısıyla buna üzüm ağacından çok, mümini kalbi layıktır²³ şeklinde bir izah getirilmiştir. “Ben mekârim-i ahlâkı tamamlamak üzere gönderildim.”²⁴ hadisiyle Hız. Peygamber ahlâkı keremle ilişkilendirmiş ve bu kavrama verilen ehemmiyete ışık tutmuştur.

Bu konu ile ilgili uygulamalara baktığımızda dikkate değer olaylardan birisi; Mekke'nin fethi sonrasında vuku bulmuştur. İslâmiyet'in yayılışında en mühim hamlelerden birisi Mekke'nin Müslümanlar tarafından feth edilmesidir. Mekke müşriklerinin Müslümanlara ellerinden gelen her türlü eza cefayı yapıp, doğup büyüdükleri Mekke'de yaşamalarına dahi imkân vermeyip, Medine'ye hicretlerine sebep olduklarını biliyoruz. Müslümanlar hicretin sekizinci yılında, Mekke'yi fethettiğinde Hız. Peygamber'in Mekkelilere hitaben: “Bugün size nasıl muamele edeceğim/davranacağım, düşünceniz nedir?” şeklinde soru yönelttiğinde; Mekkeliler: “Güzel-

⁹ et-Tekvîr 81/19.

¹⁰ el-Vâkıa 56/77.

¹¹ el-Hâkkâ 69/40.

¹² eş-Şuarâ 26/7; Lokmân 31/10.

¹³ el-Enfâl 8/4; el-Hacc 22/50.

¹⁴ Yâsîn 36/11.

¹⁵ Yûsuf 12/31.

¹⁶ eş-Şuarâ 26/58.

¹⁷ el-İnfîtâr 82/6; en-Neml 27/40.

¹⁸ el-Alak 96/3.

¹⁹ er-Rahmân 55/25-26,78.

²⁰ el-Fecr 89/15.

²¹ Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Ali el-Beyhakî, *es-Sünenü'l-kebir*, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türki (Kâhire: Merkez-i hicr li'l-buhûs ve'd-dirâsati'l-arabiyyeti ve'l-islâmiyye, 1432/1911), 21/24, No:20819.

²² İbn Kayyım el-Cevzî, *Zâdu'l-meâd*, çev. Mehmed Yolcu (İstanbul: 1990), 4/294.

²³ İbn Kayyım el-Cevzî, *Zâdu'l-meâd*, 2/367.

²⁴ Ebû Bekr el-Bezzâr Ahmed b. Amr b. Abdilhalik el-Basrî, *Müsnedü'l-Bezzâr (el-Bahru'z-Zehhâr)*, thk. Adil b. Sa'd (Medine: Mektebetu'l-Ulûm ve'l-Hikem, 1427/2006), 15/364, No: 8949.

ce muamele bekleriz, Sen kerim bir kardeşsin ve kerim bir kardeşin oğlusun,” diye cevap vermişlerdir. Hz. Peygamber ise “*Gidiniz, hepiniz serbestsiniz.*”²⁵ diyerek hepsini affetmiştir. Bu çok hassas bir anda, mağlup olmuş bir topluluğun, galip komutandan ‘انت اخ كريم وابن اخ كريم’ şeklinde medet beklmeleri, ‘kerem’ kavramının ‘af’²⁶ unsurunu da ihtiva ettiğini ve bu kavrama yüklenen derin ve köklü manayı bilmeleri dolayısıyla olsa gerektir.

Ayrıca yine mevzumuzla alakalı olarak; Mekke’nin fethi dolayısıyla, İslâm’ın ve Müslümanların amansız düşmanlarından İkrime b. Ebû Cehil ve Safvân b. Ümeyye, Hz. Peygamber’in onları öldürteceğini düşündüklerinden Mekke’den kaçmışlardı. İkrime için hanımı Ümmü Hakîm bint Hâris, Safvân için de amcaoğlu Umeyr b. Vehb, Hz. Peygamber’den eman aldılar. Umeyr, Cidde limanında Safvân’a yetişmiş, Hz. Peygamber’in kendisine eman verdiğini söylediğinde, Safvân’ın inanamayışı üzerine; ‘O senin sandığından daha hâlîm, daha kerîmdir’, diyerek amcaoğlunu ikna etmiştir. Ümmü Hakîm ise firar eden kocasına Yemen’de yetişmiş ve ona hitaben; “İnsanların en halîm ve kerimi olan zâtın senin için emân aldım.” diyerek, eşinin Mekke’ye dönüşünü sağlamıştır.²⁷ Bir başka olay ise, Fetih sonrası Mekke’de şair İbn-i Zibe’râ, Müslüman olurken Hz. Peygamber’i metheden bir şiir söylemiştir. Bu şiirin sonuna doğru: “Şehadet ettim ki, senin dinin doğrudur, haklıdır. Sen ise kullar arasında yücesin, büyüksün. Allah şahit olsun ki, Ahmed seçilmiştir, salihler arasında beklenmektedir ve kerimdir.”²⁸ mısraları ile onu övmüştür.

Görüldüğü üzere henüz Müslüman olmuş insanlar, Hz. Peygamber’den ve ahlâkından bahsederken, Hz. Peygamber’in ‘kerîm’ sıfatını ve ‘mekârim-i ahlâkını’ ön plana çıkarmaktadırlar. Bu konuda fert ve toplum şuurunda, maşerî vicdanda çok derin ve geniş bir mutabakatın olduğu ortaya çıkmaktadır. Kerem ahlâkı, bir anlamda insanların itirazsız, müşterek buluşma noktası ve teminatı olmaktadır. Arapların İslâm’ı kabullerini müteakip ‘mekârim-i ahlâk’ mevzuu değerini kaybetmemiş, bilakis en mühim meselelerinden biri olmuştur. Daha sonraları bu konuda çok şümüllü eserler vücuda getirilmiştir²⁹. İnsanların bir kavramı garipsmeden kolaylıkla benimseyip intibak etmeleri ve bir ülkü haline getirebilmeleri, o kavrama yakınlık ve kültürün o mefhumun yeşerip gelişmesine müsait ortamın da hazır olmasıyla izah edilebilir.

²⁵ Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdülmelik b. Hişâm b. Eyyüb el-Himyerî el-Meâfirî el-Basrî el-Mısrî, *es ‘Siretü’n-nebevîyye*, thk. Mustafa es-Sakkâ - İbrahim el-Ebyârî - Abdulfahiz Şelebi (Mısır: Mustafa Elbâni ve evlâduhu, 1936), 4/55.

²⁶ İbn Faris, “Kerem”, 5/172.

²⁷ İbn Hişâm, *Sire*, 4/60-61; Ali Himmet Berki - Osman Keskiöğlü, *Hatemü’l Enbiyâ Hazreti Muhammed ve Hayatı* (Ankara: DİB Yayınları, 1988), 374.

²⁸ İbn Hişâm, *Sire*, 4/62.

²⁹ Salih b. Abdillâh b. Humeyd - Abdurrahman b. Muhammed b. Abdurrahman b. Melluh, *Mevsuatu nadratu’n-naîm fi mekârimi ahlâki’r-Rasûli’l-Kerîm* (Cidde: Daru’l-Vesile, 2003).

Fütüvvet’le ilgili ilk eserlerden birisini telif eden Sülemî’nin (ö. 412/1021) ‘*Kitâbu’l-Fütüvve*’³⁰ deki konu başlıklarından birisi ‘İsti’ mâlu mekârim-i ahlâk/’ استعمال مكارم الاخلاق’ dır. Bu eser daha sonra Ahiliğin el kitabı mahiyetindeki ‘*Fütüvvetnâme*’lere kaynaklık etmiştir. Fütüvvetin önemli şartlarından biri olan kerem/ikram ahlâkı, bilindiği üzere Ahiliğin olmazsa olmaz şartlarından birisi olarak devam etmiştir. Ahinin kapısının ve sofrasının misafire, elinin muhtaca açık olması³¹ cömertlik ilkesinin öne çıkarılması, kerem ahlâkının eseridir. Uzun yüzyıllar boyu ticaret, imalat, ilim-irfan ve toplumun her sahasında faal bir şekilde yer alan, Anadolu’nun Türkleşmesi ve İslâmlaşmasında önemli hizmetleri görülen Ahiliğin³² dilimiz ve kültürümüze kazanılmasında katkıda bulunduğu kavramlardan birisi olan ‘kerem’ kelime ve mefhum olarak çeşitli kullanımlarıyla hayatımızda yer bulmuştur. Mesela; Allah’ın lütfu keremi, Allah’ın izni keremi, Allah’ın inâyet ve keremi, kerem etmek/eylemek/kılmak, kerem sahibi, keremin var/bol olsun, kerem buyurun, ikram etmek, ikramiye, âyet-i kerîme gibi günlük konuşmalarımızda sık kullandığımız tabirlerdir. Yine ‘kerîm’ kelime olarak Ahilikte önemli bir yer tutan ‘civanmertlik ve âlicenâplık’ kavramları ile eşanlamlı olarak kullanılmıştır.³³ Ahiliğin sadece Anadolu’da değil, Türkistan’a kadar yayıldığını ve o yöreleri de etkilediğini biliyoruz. Türkistan Kaşgar’da XIII. asrın ilk yarısında manzum olarak kaleme alınan ahlâk kitabı ‘*Atabetü’l-hakâyık*’ın bir bab başlığı ‘Kerem, hilim ve diğer iyilikler’³⁴ hakkındadır. Bu başlık altından örnek olarak; “Keremsiz insan meyvesiz ağaç gibidir, meyvesiz ağacı kesip ateşte yak.” mısraı zikr edilebilir. Osmanlı Türkçesinde; lütf u kerem, cûd u kerem, kerâmet, keremdide, keremgüster, keremkâr, keremkârane, keremperver, kerempîşe, keremver, mükrim, mekremet, tekrîm, tekerrüm kelimeleri de yaygın bir şekilde kullanılmıştır. Bu tabirlerin bir kısmı hala kullanılmaktadır.

2. Mürüvvet

Kelimenin aslı ‘el-Murûa’dır. Türkçe’ye mürüvvet olarak geçmiştir. Sözlük anlamı “mer/أمر” kökünden “erkek” demektir. Terim anlamı kişilik, erkekliğin kemal noktası, insaniyetin kemale ermesi³⁵, kişinin kendin-

³⁰ Ebû Abdîrrahman Muhammed İbn el-Hüseyn es-Sülemî en-Nisaburî, *Kitabu’l-Fütüvve/Tasavvüfta Fütüvvet*, çev. Süleyman Ateş (Ankara: AÜF Yayınları, 1397/1977), 3.

³¹ Adil Şen, *Kitâb-ı Sakkâ (Sakalar El Kitabı)* (Ankara: Araştırma Yayınları, 2013), 41-43, 157.

³² Osman Çetin, *Selçuklu Müesseseleri ve Anadolu’da İslâmiyet’in Yayılışı* (İstanbul: Marifet Yayınları, 1981), 175-179.

³³ Şemseddin Samî, *Kâmus-ı Türki* (İstanbul: 1317/1889), 1159; Ali Himmet Berki - Osman Keskiöğlü, *Hatemu’l Enbiya*. 369.

³⁴ Edib Ahmed b. Mahmud Yükneki, *Atebetü’l-Hakâyık*, haz. Reşid Rahmeti Arat (Ankara: TDK Yayınları, 2006), 94.

³⁵ İbn Manzûr. “Mürûe”, 3/359-360; İbn Fâris, 5/171-172.

den beklenen iş ve iyi hasleti icra etmesi³⁶ vb. anlamlara gelir. Câhiliye edebiyatında ahlâk kelimesinden ziyade bir ölçüde iyi ahlâk mânasını ifade etmek üzere mürûa (mürüvvet) tabirine daha çok rastlanır.³⁷ Câhiliye Arap şiirinin en mühim mevzularından birisi medhtir (övmek). Medh edilen şahsın övülmeye vesile olan vasıfları cesaret, kahramanlık, cömertlik, himaye, hilm, sebat ve iffettir. Bu hasletlerin mühim bir kısmını mürûa içine alıyordu.³⁸ Mürüvvet kavramı üzerine uzun bir tahlil yapan meşhur müsteşrik I. Goldziher (ö. 1921), sonuç olarak ‘mürûe’nin Arapların fazileti anlamına geldiği, Latince ‘virtus/fazilet’ kelimesinin lafız ve etimolojik olarak mürüvvet anlamında olduğunu söylemiştir.³⁹ Goldziher’i inceleyen B. Fares (ö. 1963) ise bu konuda Goldziher’in fikrine katılmayıp, ‘Câhiliye devri Araplarının ahlâkî prensiplerine göre, ırz (şeref, izzet-i nefis) tabirini mürûe ile birlikte teklif etmiş⁴⁰, mürüvvet karşılığı olarak Almanca ‘mensch/adamlık’ kelimesi üzerinde durmuştur⁴¹. Muhtemelen bu tahlilleri gören T. İzutsu’ya (ö. 1993) göre ise mürüvvet; bedeviler arasında en yüksek ahlâk fikrini, faziletini, daha da doğrusu çölün tüm faziletlerinin bileşkesini simgeler. Câhiliyenin en yüksek ahlâk idealinin ‘mürüvve’ olduğunu ve bunun cömertlik, yiğitlik, cesaret, sabır, güvenilirlik ve doğru özlülük gibi değişik faziletleri ihtiva ettiğini ifade ettiğini, İngilizce ‘manness/erkeklik’ kelimesinin mürüvvetin muadili olabileceğini söylemiştir.⁴² *Arap Ahlâkî Akli* üzerine oldukça hacimli bir eserinde El-Câbiri, mürüvvet üzerine bir bölüm ayırmış, geniş tahliller neticesinde; saf Arap aklında yani Câhiliye ahlâkında merkezî değer mürüvvet olduğu, daha çok kişinin iç dünyasını temsil ettiği, orta yaş ve yaşlılara has meziyetleri ifade ettiği noktasında karar kılmıştır.⁴³

Araplar kendilerini yaratılış itibarıyla şehamet ve mürûet sahibi olarak kabul ederler, güçlünün zayıfı ezmesinden hoşlanmazlardı.⁴⁴ Hz. Peygamber’in risaletle görevlendirilmeden önce Abdullah b. Cüd’an’ın evinde çeşitli kabile mensuplarından oluşan heyetle bir araya gelerek; Mekke’de veya Mekke’ye dışardan gelenlerin haksızlığa uğraması halinde, mağdurun hakkını alıp icra edilen haksızlığı giderinceye kadar mücadele etmek üzere

³⁶ Asım Efendi, *el-Okyânusi'l-Basîfî Tercemeti'l-Kâmusi'l-Muhît* (İstanbul: Bahriye Matbaası, 1305/1887), 1/97.

³⁷ Mustafa Çağrırcı, “Ahlâk”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1989), 2/1.

³⁸ Nihad M. Çetin, *Eski Arap Şiiri* (İstanbul: Kapı Yayınları, 2011), 73.

³⁹ Ignaz Goldziher, *İslâm Kültürü Araştırmaları*, çev. Cihad Tunç (Ankara: Otto Yayınevi, 2019), 1/52.

⁴⁰ Bu görüşe Philip K. Hitti’nin de iştirak ettiği anlaşılmaktadır. (Bk. Philip K. Hitti, *Siyasi ve Kültürel İslâm Tarihi*, çev. Salih Tuğ (İstanbul: İFAV Yayınevi, 1995), 1/143.

⁴¹ Bichr Fares, “Mürüvvet”, *Millî Eğitim Bakanlığı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: MEB Yayınları, 1993), 8/816-817.

⁴² İzutsu, *Ahlâkî Kavramlar*, 50, 110.

⁴³ Câbiri, *Arap Ahlâkî Akli*, 655-657.

⁴⁴ Ali Muhammed Sallâbi, *es-Sîretü'n-nebeviyye* (Beyrût: 2008), 34.

sözleşme yapmaları (Hilfu'l-Fudûl)⁴⁵ bu tür davranışlardan birisidir.

Mürüvvet hasleti İslâm'dan sonra da makbul davranış olarak muamele görmüştür. Hz. Ömer'in rivâyet ettiği bir hadis-i şerifte: “*Müminin keremi takvâsı, dini asaleti, mürüvveti ise ahlâkıdır.*”⁴⁶ diyen Hz. Peygamber, keremi takva ile mürüvveti ise ahlâkla irtibatlandırmıştır. Yine Hz. Ömer, halifelîği sırasında Ebû Mûsâ el-Eş'arî'ye gönderdiği bir mektubunda; “İn-sanlara Arapça'yı öğret, zira Arapça, (bedii, beyan, fasahat yoluyla) aklı ziyadeleştirir ve (nezaket, edep ile) mürüveti gerçekleştirir.” şeklinde tavsiyede bulunmuştur. Tabiiinden meşhur kumandan ve edip Ahnef b. Kays'a mürüvetin ne olduğu sorulduğunda; “İffet ve hırfet'tir.”⁴⁷ şeklinde cevaplamıştır. Mevzumuz ile alakalı olarak bu söz üzerinde durulması gerekiyor. Zira Ahiliğin en mühim unsurlarından birisi, mensuplarını ‘iffet ve hırfet’ sahibi olarak yetiştirmeleridir. Ahinin elinin ve eteğinin temizliği, bir başka deyişle eline, diline, beline sahip olması iffeti; helalinden geçimini temin edecek bir zanaata, hünere sahip olması ise hırfeti ifade eder. Ahiler asırlar boyunca ‘ehl-i hıref/zanaat ehli’ olarak anılmışlardır. Zanaati olmayan zaten Ahiliğe kabul edilmez idi. Herif kelimesi, tabir olarak; esnâf, bir san'at veya zanaati olan, kendini ispatlamış saygın kişiye denirdi. Herhangi bir ahinin, davranışlarında bir iffetsizlik veya zanaatında hile ve sahtekârlık tespit edilmesi, tecziye ve duruma göre meslekten ihraç edilme sebebi idi.⁴⁸

İslâmî dönemde ‘mürüvvet’ kavramı, İslâm ahlâkının ihtiva ettiği bütün faziletleri içinde barındıracak şekilde anlam genişlemesi kazanmıştır.⁴⁹ Ayrıca mürüvvet, fütüvvet hareketinin en önemli kaidelerinden biri olarak kabul edilmiştir. ‘Mürüvvet’ kavramı, zaman zaman fütüvvet ile yakın veya eş anlamı ihtiva etmiştir. Sadece Ahilik değil, İslâm tasavvuf kollarının hemen hepsi tarafından benimsenmiştir. Anadolu'da maya tutan birçok tasavvufi anlayışa kaynaklık etmiş olan Hoca Ahmed Yesevî'nin (ö. 1166) *Hikmet*'lerinde Hz. Peygamber'i överken ‘Geceleri yatıp uyumaz, tilavetli Muhammed; Garip ile yetime mürüvvetli Muhammed’⁵⁰ şeklinde ‘mürüvvet’ hasletine atıfta bulunmuştur. Ahiliğin Anadolu'da yayıldığı dönemde yaşamış olan Mevlânâ Celâleddin (ö. 1273), bir şiirinde: ‘Ey hâce-i fütüvvet dîbâce-i nübüvvet; Vey husrev-i mürüvvet pinhan menûş helvâ’ beytinde fütüvvetle mürüvveti bir arada anmıştır. Ahilikte ise; fütüvvet ehline

⁴⁵ İbn Hişâm, *Sire*, 1/140 vd.

⁴⁶ Mâlik b. Enes, *Muvattâ*, thk. Muhammed Fuad Abdulkaki, nşr. Mustafa Elbânî el-Çelebî (Mısır: Dâru İhyâi't-Turasi'l-Arabiyye, 1958/1406), “Cihad”, 35.

⁴⁷ İbn Manzûr, “me-ra-a”, 1/457; İmam Mâverdi, *Edebu'd-dünyâ ve'd-dîn*, thk. Muhammed Kerim Râci (Beyrût: Dâru İkrâ, 1405/1985), 337. İmam Mâverdi, bu eserinde ‘Mürüvvet’ konusuna otuz sayfalık geniş bir kısım ayırmıştır.

⁴⁸ Neşet Çağatay, *Bir Türk Kurumu Olan AHLİK* (Ankara: AÜİF Yayınları, 1974), 183; Yusuf Ekinci, *Ahilik* (İstanbul: TSE Yayınları, 1988), 33-34.

⁴⁹ Mustafa Çağrı, “Mürüvvet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/61-63.

⁵⁰ Hoca Ahmed Yesevî, *Dîvân-ı Hikmet*, haz. Hayati Bice (Ankara: TDV Yayınları, 1988), 59.

göre mürüvvet, fütüvvetin esasıdır. Fütüvvet ise mürüvvetin sonudur. Bu bakımdan her mürüvvet ehli, fütüvvet sahibi değildir, fakat her fütüvvet ehli mürüvvetten en ileri dereceye ulaşmıştır.⁵¹

Anadolu Ahiliğinin önemli kaynaklarından Radavî Fütüvvetnamesi'nin soru-cevap kısmında; ‘Suâl etseler: Başında ne var ve kulağında ne var? ... el-Cevab: ‘Başında mürüvvet ve akıl vardır ve kulağımda üstadımın nasihatı vardır...’⁵² şeklinde mürüvvetle atıf yapılmaktadır. Ahilik kültürü ile yoğrulan dilimizde mürüvvetle başlayan, insanîyet, yiğitlik, mertlik, lütuf, ihsan vb. anlamlarına birçok tabir ve deyim vardır. Mesela, ‘mürüvvetli/siz, mürüvvetmend, mürüvvetşiar, mürüvvet etmek, mürüvvetini görmek, mürüvvetten endâze olmaz’ bunlardan bir kısmıdır.

3. Fütüvvet

Fütüvvet kavramı, “Fetâ/فتي” kökünden türetilmiştir. “Fetâ” sözlük anlam itibarıyla “genç, yiğit, cömert” demektir. Fetâ kelimesinin çoğulu “fitye ve fityân”dır. Fütüvvet ise gençlik, kahramanlık, yiğitlik, mertlik, diğerkâmlık, fedakârlık, affetme, tevazu, ağırbaşlılık, tahammül etme, liderlik eğilimi vb. güzel ahlâk sahibi olmak anlamlarına gelmektedir.⁵³

Fetâ kavramının ilk olarak ne zaman kullanılmaya başlandığı konusunda kesin bir kanaate varılamamakla birlikte, İslâmîyet öncesi Câhiliye devrinden itibaren İslâm tarihi boyunca çeşitli dönemlerde anlam ve muhteva değişikliklerine uğrayarak günümüze kadar gelmiştir.⁵⁴ ‘Fetâ’ kelimesinden türetilmiş fütüvvet ise zaman içinde kurumlaşma ve teşkilatlanmaya doğru yol almıştır.

İslâm öncesi dönemde, bilhassa Arabistan’ın Hicaz bölgesinde devlet denilebilecek bir örgütlenme mevcut değildi. Kabileler halinde yaşayan, reisleri tarafından yönetilen büyük veya küçük yerleşim birimlerinde hayatın tabii seyri içinde, iyi mezaiyetlere büyük önem veriliyordu. Yiğitlik, cömertlik, kahramanlık vb. özelliklere olumlu vurgu yapılıyordu. Câhiliye Araplarının çirkin davranışlarına karşın, bu güzel hasletlere sahip insanlar, bilhassa gençler itibarıyla görüyorlardı.⁵⁵ Fütüvvet, Arap gençlerinin ahlâkın-

⁵¹ Abdulkâfi Gölpınarlı, *İslam ve Türk İllerinde Fütüvvet Teşkilatı ve Kaynakları* (1950 baskısından Tıpkı Basım) (İstanbul: 2011), 34, 17.

⁵² Hüseyin er-Radavî, *Fütüvvetname-i Tarikat*, haz. Osman Aydın (Ankara: TDV Yayınları, 2011), 239.

⁵³ İbn Manzûr, “Fetâ” (Beyrût: 1990), 15/145-147; Süleyman Uludağ, “Fütüvvet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 13/259; Ahmed ed-Tabib.El-Fütüvve <http://elazhar.com/mafaheemux/214.asp>. (17.09.2013).

⁵⁴ Franz Teaschner, “İslamda Fütüvvet Teşkilatının Doğuşu Meselesi ve Tarihi Ana Çizgileri” çev. Semahat Yüksel, *Bellekten* 36/142 (Ankara: 1972), 205-206.

⁵⁵ İbn Habîb, Muhammed, “*Kitâbu'l-Muhabber*”, thk Eliza Lichten-Stadter (Haydarabad: 1942), 237; Mübârekfûrî, *er-Rahîk*, 22-23; Sa’diye Huseyn el-Burguşî-Yûnus İbrahim, *Sekafetu'l-İltizâmî'l-Ahlâkî fî asri'l-câhili*, <http://www.alukah.net> 17.09.2013).

daki merkezî değer olma özelliğini koruyor idi.⁵⁶ Fetâ diye isimlendirilen bu gençler, toplumda bir kurumlaşmayı değil, münferit bir kişiliği temsil ediyordu.⁵⁷ Câhiliye devrinde Hâtem et-Tâî, Halid b. Velid, Muhammed b. Abdü'l-Aziz b. Züraetü'l-Killabi, Mus'ab b. Zübeyr vs. kimseler fütüvvetleriyle tanınmışlardır.⁵⁸ Tabiatıyla Câhiliye devrinin takdirine mazhar olmuş bu gençlerin, o devrin icaplarına göre bir ahlâka sahip olduklarını teslim etmek zorundayız. Cahiliye devri fütüvvetini en özlü bir şekilde şiirinde anlatan Tarafe b. Abd (ö. 569?); “Kavmim, ‘içinizde feta kimdir?’ dediklerinde, beni kast ettiklerini düşündüm, hemen koştum, ürkek ve korkak davranmadım. Ne zaman yardım isteseler, imdatlarına yetiştim. Her kabile kendi fetâlarının kahramanlığına muhtaçtır. Fetâ da kendi kahramanlığına ihtiyaç duyar...” dedikten sonra, devam eden beyitlerde hayatın gayesinin; ‘şan, şeref ve şaraptan ibaret olduğunu’⁵⁹ ifade ederek mevzuu hülâsa etmiştir. Eğlence, sarhoşluk ve zenginliğin Câhiliye fetâsının ahlâkî renkleri arasında olmasına rağmen en yerleşik ve en önemli nitelik olarak, cömertlik, yiğitlik, diğerkâmlık, fedakârlık, kendini arkadaş grubuna veya topluma feda etme gibi Araplarda adamlığın ölçüsü olan hasletler ve övgüye değer vasıflar bulunmaktadır.⁶⁰

Kur’ân-ı Kerîm’e bakacak olursak; Kur’ân’da fütüvvet kelime olarak geçmemekle birlikte, “Fetâ” kelimesi iştikakıyla birlikte on yerde geçmektedir.⁶¹ Sözlük anlamıyla bile olsa Kur’ân-ı Kerîm’in bu kadar sık işaret ettiği bir kelimenin, toplumda yaygın bir karşılığı olduğu akla gelmektedir. Bu âyetlerden bilhassa Hz. İbrahim’den ‘fetâ’⁶² şeklinde bahsedilmesi, dikkate değerdir. Çünkü Mekke şehri, Kabe’nin inşası, Kureyş kabilesinin hikayesinin her safhası, Hz. İbrahim’le alakalı hatıralar taşımaktadır. Bu hatıralar fert ve toplum nezdinde olumlu çağrışımlarla en azından Hicaz bölgesindeki insanların zihinlerinde diri tutuluyordu. Kur’ân-ı Kerîm’in ve Hz. Peygamber’in Hz. İbrahim’e olumlu vurguları, dönemin İslâm karşıtları tarafından itiraza uğramamıştır. Bu denli geniş ve olumlu kabul gören örnek şahsiyet Hz. İbrahim’in, diğer vasıflarına ilaveten ‘fetâ’ olarak takdiminin, insanları müspet yönde etkilediğini düşünüyoruz. Kur’ân içine nazil olduğu cemiyetin, sağlam unsurlarına atıf yaparak irtibat kurup, mevcut müşterek noktalardan yeni müştereklikler inşasına doğru yol almıştır. Fa-

⁵⁶ Câbiri, *Arap Ahlâki Aklı*, 655.

⁵⁷ A. Yaşar Ocak, “Fütüvvet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 13/261.

⁵⁸ M. Saffet Sarıkaya, *XIII-XVI. Asırlardaki Anadolu’da Fütüvvetnamelere Göre İnanç Motifleri* (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 2002), 27.

⁵⁹ Tarafe b. Abd, *Dîvânuhu*, thk, Mehdi Muhammed Nâsiruddîn (Beyrût: Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, 2002), 46.

⁶⁰ Câbiri, *Arap Ahlâki Aklı*, 650.

⁶¹ Bk. en-Nisâ 4/25; Yûsuf 12/30-36, 62; el-Kehf 18/10-13, 60-62; Nûr 24/33; el-Enbiyâ 21/60.

⁶² el-Enbiyâ 21/60.

kat burada üzerinde durulması gereken nokta, ‘feta’ kelimesinin bir teşkilatlı birimi değil, münferit bir şahsiyeti temsil etmesidir.

Konu ile ilgili kayda değer bir başka olay ise; hicretin dördüncü yılı, Adal ve Kâre kabilelerinden bir heyet, Medine’ye gelerek kabilelerinden İslâm’ı kabul eden kişilerin bulunduğunu söylemişlerdir. Bu vesile ile İslâm’ın esaslarını öğretecek bilgili kişilere ihtiyaçları olduğunu Hz. Peygamber’e iletmişlerdir. Hz. Peygamber de, bu kabileye İslâm’ı öğretecek altı kişilik bir irşat heyeti görevlendirmiştir. Ancak bu şahıslar, Recî’ adı verilen bir noktada Müslüman heyete hıyanet ederek tutuklayıp Mekkelilere satmak istediler. Altı Müslüman muallim kılıçlarını çekip bunlarla çarpıştı. Dördü şehit oldu, diğer iki kişi tutuklanıp Mekkelilere satıldı. Bu iki kişi Mekkelilere en ufak bir tezellül emaresi göstermeyip kahramanca tavır sergiledikleri için öldürüldüler. Olayın Medine’de duyulması büyük bir üzüntüye sebep oldu. Bu hüznün ile Peygamber şairi Hassan b Sâbit, Mekkel’de öldürülenler için söylediği ağıtta Hubeyb için ‘yiğitler yiğidi / فتيان’ tabirini ve şehit olan diğer arkadaşları için de yine ‘fetâ’nın çoğulu ‘fityan/فتيان’ kelimesini kullanmıştır.⁶³ Bu vakadan anladığımız, ‘fetâ’nın, yiğit, kahraman tiplemesi olarak toplum nezdinde hâla kabul gördüğü ve Hz. Peygamber döneminde de bu hususun devam ettiğiidir.

İfade edildiği üzere, Araplar, İslâm’dan önce kültürlerinde var olan ‘fütüvvet anlayışını’ İslâm’dan sonra İslâmî değerlerle geliştirerek devam ettirmişler ve İslâmiyetle birlikte İslâm dünyasına yaymışlardır.⁶⁴ Münferit ‘fetâ’dan, müşterek teşkilatlı ‘fütüvvet’e doğru bu anlayışın kurumlaşması, İslâm’ın Arabistan’da yerleşip, komşu coğrafyalara da hâkim olmasını takip eden yüzyıllarda gerçekleşmiştir. Fütüvvet anlayışı, bilhassa buhran dönemlerinde gençler için bir mefkûre halini almıştır. Gençlerin dışında, yukarıda da temas edildiği üzere, mürüvvet kavramında olduğu gibi, fütüvvet kavramı da İslâm sûfi çevrelerinde samimiyetle benimsenmiştir. III/IX. asır sonrası tasavvufî alanda ‘Fütüvvet’ üzerine zengin bir edebiyat oluşmuştur.⁶⁵ Bu durum bize, fütüvvet anlayışının, cemiyetin çeşitli tabakaları üzerinde müspet ve umumî bir tesir bıraktığını göstermektedir. Sonuç olarak, İslâm beldelerinde ahlâk, safiyet, yiğitlik vb. birçok renk ve kalıpta tezahür eden fütüvvet anlayışı, zamanla teşkilatlanarak, Abbâsîler zamanında resmî devlet telakkisi ve altında toplanılan şemsiye fikir olarak kabul görmüştür. Abbâsî halifesi Nâsır Lidinillah (1180-1225) zamanında gerçekleşen bu durum sonrası, bizzat halife tarafından, bütün Müslüman ülkeler ‘Fütüvvet’e dahil olmaya davet edilmiştir.⁶⁶ Fütüvvet anlayışı Anadolu’ya bu resmî davet yoluyla girmiştir. Anadolu Selçuklu sultanı I. İz-

⁶³ İbn Hişâm, *Sire*, 3/186.

(بإعين جودي بدمع منك منكسب وابكي خبيبا مع الفتیان لم يوب) (علي خبيب فتي الفتیان قد علموا ...).

⁶⁴ Mikail Bayram, *Ahi Evren (Tasavvufî Düşüncenin Esasları)* (Ankara: TDV Yayınları, 1995), 31.

⁶⁵ Sülemî, *Kitâbu'l-Fütüvve*; Abdülkerim Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, haz. Süleyman Uludağ (İstanbul: Dergah Yayınevi, 1999), 305-311.

⁶⁶ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târih* (Beyrût: 1424/2003), 10/453.

zeddin Keykavus (1211-1220) döneminde fütüvvetin kabul görmesinden sonra, yüzyıllar boyunca devam edecek olan Anadolu fütüvvet hareketi de diyebileceğimiz Ahilik, bünyesinde yazılı, sözlü ve fiili olarak muazzam bir karşılık bulmuştur.

Ahiliğin el kitabı mahiyetindeki fütüvvetnâmelerde, fütüvvetle ilgili birçok unsur vardır. Zaten edebiyatımızda bir tür olarak yerini alan bu eserler, baştan sona dînî, ahlâkî öğütler veren metinlerden ibarettir. Ahiler her şeyden önce kendilerini ‘ehl-i fütüvvet’ olarak görürler. Türkçe fütüvvetnâmelerin birçok yerinde; ‘ehl-i fütüvvet olanlara lazımdır ki...’, ‘ehl-i fütüvvet der ki...’ şeklinde başlayan çokça ibare vardır. Bu fütüvvet nişanesi olarak kabul edilen her davranış, her tavır, doğrudan bir peygamber veya Hz. Peygamberimiz ile irtibatlandırılarak, İslâm ahlâk kaideleri, birer fütüvvet prensibi olarak Ahilik içinde yerini almıştır. Mesela *Radavî Fütüvvet-nâme*’sinin daha ilk sayfasında; “... Hâtemü’l-Enbiyâ vel mürselin ve alâ âlihi ve ashâbihi ecmaîn buyurmuşdur ki; Fütüvvet üç kısımdır. Evvelen: Allah emrini hıfz etmektir; ikinci: Sünnet-i Rasule riâyet etmektir; üçüncü: Ehlullah ile sohbet etmektir.”⁶⁷

Radavî’nin bir diğer nüshasında ‘Fütüvvet hırkası’ını Cebraîl’in Hz. Âdem’e giydirdiği, Hz. Âdem’den peygamberler yoluyla Hz. Muhammed’e intikal ettiği ve Hz. Peygamber’in de ‘Fütüvvet libâsı’ını Hz. Ali’ye giydirdiği, ondan da diğer sahâbîlere emanet edildiği⁶⁸ ifade edilmiştir. Bir diğer fütüvvetnâmede, fütüvvetin Hz. Âdem’den Hz. Muhammed’e ulaştırılması, “Âdem’den Hâtem’e, Hâtem’den de bu deme...” şeklinde özetlenmiştir.⁶⁹

Ahiliğin benimsemiş olduğu fütüvvet ilkeleri, günümüzde ‘Esnaf ve Ticaret Odaları’ tarafından her yıl çeşitli kutlamalarla gündeme getirilerek yaşatılmağa çalışılmaktadır. Bu doğrultuda birçok ilimizde çeşitli dallarda esnaf ve vatandaşa, ‘Fetâ Ödülleri’ dağıtılması gelenek halini almış durumdadır. Yine ülkemizdeki sendikaların bir kısmı, kendi tarihî altyapılarını ahilikteki fütüvvet ile irtibatlandırmaktadırlar.⁷⁰ Bu ve benzeri eğilimler, fütüvvet ilkesinin kültürümüzde köklü bir yere sahip olduğunu göstermektedir.

4. Uhuvvet

Uhuvvet kavramı, kelime olarak, “a-h-v/اخي-اخو” kökünden türetilmiştir. “Ahi” kelimesinin sözlük anlamı, nesep itibarıyla “kardeş/im” demektir. Çok yakın samimiyetten dolayı yakın dost ve arkadaş için de kullanılır. Ahi kelimesinin, ‘ihve ve ihvân’ şeklinde iki çoğulu vardır. İhve’nin daha çok kan kardeşleri için, ‘ihvân’ ise kan bağına bakmaksızın aynı inancı, ülküyü pay-

⁶⁷ Hüseyin er-Radavî, *Fütüvvetname*, 61.

⁶⁸ Hüseyin er-Radavî, *Fütüvvet-nâme-i Kebîr*, haz. Sadullah Gülten - Hacı Yılmaz (İstanbul: 2014), 63, 155.

⁶⁹ Mehmet Şeker, *Türk-İslâm Medeniyetinde Ahilik ve Fütüvvet-nâmelerin Yeri (Seyyid Hüseyin el-Gaybî’nin “Muhtasar Fütüvvet-nâme”si)* (İstanbul: Ötügen Yayınevi, 2011), 28.

⁷⁰ Komisyon, *Fütüvvetten Sendikaya (100 Soruda Sendikacılık ve Eğitim-Bir-Sen)* (Ankara: Eğitim-Bir-Sen Yayınları, 2014), 18-20.

laşan kimselerin, manevî yakınlığını ifade için kullanılmıştır. Uhuvvet, kardeşlik anlamında ‘ahi’ kelimesinden türetilmiştir bir kavramdır.⁷¹

Her insanın fitrî olarak aynı aile ve hatıraları paylaştığı öz kardeşine yakınlık duyması en tabii bir durumdur. Dünyanın her yerinde belki derecesi farklı olmakla birlikte, mahiyeti itibariyle nesep kardeşliği en yakın alaka olarak kabul edilir. Denilebilir ki, kardeşlik alaka ve sevgisi, zaman ve coğrafyaları aşan bir bağdır. Bu tabii durum Câhiliye Araplarınca bir derece daha ileri götürülerek aynı soydan gelen şahıslardan meydana gelen fertlerin birbirine kan, nesep yoluyla bağlandıkları örfi ve ictimai karşılığı olan ‘kabile’yi oluşturmalarını netice vermiştir. Arap toplumunda kabile en büyük birlik olup, bu topluluk en küçük alt kollarına kadar çeşitlenir.⁷² İslâm’dan önce, bilhassa Hicaz bölgesinde fertlerin hukukunu koruyacak merkezî bir devletin olmaması, çöl hayatının ortaya çıkardığı şartlar, fertlerin müşterek menfaatlerini elde etme, tehlikelere karşı korunma, sosyal dayanışma, dâhili ve harici anlaşmazlıkların çözümü, kabile nizamı ile sağlanmıştır. Bu sebeple ister bedevî ister hadarî olsun, her Arap nesebini korumaya özen gösterir, kabileye sıkı sıkıya bağlı olarak yaşardı.⁷³ Kabile nizamının esasını oluşturan şuur asabiyettir. Ferdî oluşumlara imkân tanımayan ve müşterek hareketi esas alan asabiye şuur, Câhiliye devrinin hemen bütün faaliyetlerine mührünü vurmuştur. Asabiye, üyelerin kabilelerinin şan ve şerefi için savaşmak, ölmek, servetini harcamak, sınırsız ikramda bulunmak, eğlence tertipleme, kendi kabile üyelerinin hukukuna azami derecede dikkat etmek ve kabileye mutlak adanıştaki müthiş ihtirastan ibarettir. Kabile anlayışı, Arap toplumunun üzerine bina edildiği tüm ahlâkî fikirlerin ve değerlerin de menbâ idi. Kendi kabilesini yücelten Câhiliye Arabı, düşman veya rakip kabileye her türlü kötü muameleyi hak görebiliyordu.⁷⁴ Kabileler arası hasmâne tavırlar, ancak aralarında birbirlerine eman verme, hîlf, civar ve ittifak⁷⁵ anlaşmaları ile sükûnet bulabiliyordu.

Asabiye anlayışını Câhiliye devri cengaver şairi Düreyd b. Simme’nin (ö. 8/630) şu beyti açık bir şekilde anlatır; “Ben Gaziyiyelim, Eğer o yolunu şaşırırsa ise ben de şaşırım yolumu, ve şâyet Gaziyeye doğruya yönelirse, onunla birlikte ben de yönelirim.”⁷⁶ Yine asabiye’nin zihinlerdeki karşılığını bir başka şair Cündeb b. Anber et-Temimi; “Ey dirençli kerim kişi,

⁷¹ İbn Manzûr, “a-h-v”, 1/30-31.

⁷² Adem Apak, *Erken Dönem İslâm Tarihinde ASABİYET* (İstanbul: Ensar Yayınevi, 2016), 21. Türkçede bu konu üzerine yazılmış en şümüllü çalışmadır.

⁷³ Ahmed İbrahim Şerif, *Mekke ve Medîne fi’l-Câhiliyyeti ve ahdi’r-Rasûl* (Kâhire: Dâru’l-fikri’l-Arabî, 1965), 61-65.

⁷⁴ İzutsu, *Ahlâki Kavramlar*, 84-85.

⁷⁵ Nadir Özkuyumcu, “Hîlf”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 18/29-30; Ahmet Önkal, “Civâr”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 8/34-35.

⁷⁶ M. Muhammed Hasan Şerrab, *Şerhu şevâhidi ş-Şi’riyye fi Ümati’l-Kütübi’n-Nahviyye* (Beyrût: 2007), 1/326. (وَمَا أَنَا إِلَّا مِنْ عَرَبِيَّةٍ إِنْ عَوْتُ... عَوَيْتُ وَإِنْ تَرَشْتُ عَرَبِيَّةً أَرَشْتُ)

zalim de olsa mazlum da olsa kardeşine yardım et.”⁷⁷ şeklinde dile getirmiştir. Buradaki kardeşten maksat kabile mensubudur. Bu söz Araplar arasında darb-ı mesel haline gelmiştir. İslâmî dönemde Hz. Peygamber de bu sözü söylediği zaman, ashâb; “Ya Resûlallah! Mazluma yardım ederiz, fakat zalime yardım nasıl olur?” diye sorduklarında, “*Onu zulümden alıko-yarsın.*” diye cevap vermiştir.⁷⁸ Şüphesiz Hz. Peygamber’in kastettiği kardeş tabiri Müslüman din kardeşidir.

Hız. Peygamber de kendisine verilen İslâm’a davet görevini açıkça ifa etmeye başladığı ilk zamanlar tabii olarak yakın aile, çevre ve akrabasından işe başlamıştır. Aile, akraba ve kabile dayanışma ruhunu göz ardı etmemiştir. Hız. Peygamber’e olumlu cevap verenlerin yanında, amcası Ebû Leheb’in dışında çoğunluk, hemen Müslüman olmasa da açıkça muhalefet etmemişlerdir. Yine Hız. Peygamber’in amcası Ebû Tâlib, hayatının hiçbir safhasında İslâm’ı kabul etmemiş olmasına rağmen, asabiye gereği yaşadığı sürece ona sahip çıkmıştır. İslâm’a karşı çıkan Mekke müşriklerinin, Müslümanların günden güne çoğalması karşısında yaptıkları birçok hamlenin sonuç vermemesi onları, Müslümanlar ve henüz Müslüman olmamasına karşın Hız. Peygamber ve çevresini himaye eden Haşimoğullarını dışlayıp, sosyal ve iktisadî bağları keserek üç yıl süren bir boykota gitmelerine sebep olmuştur. Bi’setin yedinci ve onuncu yılları arasına tekabül eden bu boykot hareketinin delinmesi ve ortadan kaldırılması da yine Haşimoğullarına anne tarafından akraba olan Mekke’lilerin itirazı ile mümkün olabilmektedir.⁷⁹ Bu boykot hadisesi boyunca asabiye ilkelerinin karşılıklı bir şekilde uygulandığına şahit oluyoruz.

Hız. Peygamber’in Mekke’deki davet döneminde, İslâmî hareketi engellemeye çalışanların önde gelenlerinden Velid b. Muğîre’nin başkanlığında müşrikler, özellikle çölden Kabe’yi ziyarete gelenleri Hız. Peygamber’le temas ettirmemek adına yaptıkları toplantıda, uzun müzakereler sonunda Hız. Peygamber için “Baba ile anneyi, karı ile kocayı, kardeşle kardeşi, kişi ile kabilesinin arasını ayırıyor.”⁸⁰ şeklinde yine Arapların hassas olduğu asabiye vurgu yaparak, müşterek bir fikirde karar kılmışlardır.

Asabiye anlayışını aktettiren bir başka dikkat çeken olay ise İslâm tarihinin önemli bir noktası Bedir vakası sırasında meydana gelmiştir. Hız. Peygamber ve arkadaşlarının Mekke’de kalamayacak derecede tazyik edilmeleri sonucu, Mekke’den Medine’ye hicretleri dahi, Mekkeli müşriklerin Müslümanlara olan öfkesini dindirmemişti. Düşmanlığın sürmesi sonucu patlak veren Bedir Harbi (2/624) sonunda başta Ebû Cehil olmak üzere yetmiş Mekkeli öldürülmüştü. Bedir’de öldürülen Mekkeliler için ağıt yakan Hâris b. Hişâm öldürülen Mekkelileri övüp, karşı taraftaki Müslüman-

⁷⁷ Meydânî, *Mecmâu’l-emsal*, thk. M. Muhyiddin Abdulhamid (Beyrût: 2010), 2/381; (Beytin Arapçası: انصُرْ أَخَاكَ ظَالِمًا أَوْ مَظْلُومًا) şeklinde).

⁷⁸ Meydânî, *el-Emsâl*, 380.

⁷⁹ İbn Hişâm, *Sire*, 2/14-20.

⁸⁰ İbn Hişâm, *Sire*, 1/289.

ları kötülerken, tamamı asabiye anlayışına misal olacak bir mersiye söylemiştir. Bu da o günün insanının hayatında asabiye'nin ne kadar mühim bir yer tuttuğunu göstermektedir. Şair, Kureyş ölüleri için “Asil savaşçılar olarak öldüler ve aşireti satmadılar” derken; Müslümanlar içinse “Ama siz ne yaptınız? Gassan’ı dost tutup bizi sattınız, bu nasıl bir iştir?” dedikten sonra ‘Müslümanları hıyanet, cürüm ve akrabalık bağlarını kesmekle suçlamış, bunun akıl almaz bir durum olduğunu⁸¹ tasvirle kendince Câhiliye örfüne uygun bir şekilde, asabiye bağlarına atıfta bulunarak Müslümanları en ağır bir dille hicvetmiştir.

Câhiliye döneminde, asabiye'ye riayet etmeyen kişiler dışlandığı gibi topluluklar da ayıplanmıştır. En bariz misali Hz. Peygamber’in Mekke’den Medine’ye hicreti ile burasını mekan tutup tebliğine devam etmesi ve İslâmîyetin Medine’den Arabistan’a yayılması, Medinelilerin, yani Evs ve Hazrec kabilelerinin o zamana kadar pek alışılmadık bir şekilde Mekkeli Müslümanlara sahip çıkmaları ve her şeylerini paylaşmaları Araplar (ın en azından bir kısmı) arasında kabul görmemiştir. O dönemde yaşamış olan şaire Asma b. Mervân el-Hatmî tarafından Medine’de yaşayan kabileler tavırları sebebiyle hicvedilmiştir. Şiirinde esfle; “Mâlik, Nebî, Avf ve Hazrec oğulları! Sizin dışınızdan gelen yabancı birine uydunuz ki o ne Murad ne de Mezhic’e mensup değildir.”⁸² derken yine asabiye'ye vurgu yapmakta, şiirin devam eden kısmında ‘Medinelilerin sonunda asabiye'ye riayet etmedikleri için pişman olacağını, umduklarına ulaşamayacaklarına’ işaret ederek, kendince asabiye'nin önemi ile ilgili uyarıda bulunmuştur.

Buraya kadar anlaşılacağı üzere, İslâm öncesi kabile kardeşliği ve çıkarını hedefleyen asabiye anlayışı, İslâm dininde olumlu karşılık bulamamıştır. İslâm dini, fitrî bir bağ olan aile, akraba ve yakınların gözetilmesini, alakanın kesilmemesini öğütlerken, insanlara iyilikle muameleyi ve iyilikte yardımlaşmalarını, hatta yarışmalarını tavsiye etmiştir. Kötülük ve düşmanlıkta ise birbirine destek vermeyi yasaklamıştır. Câhiliye devrinde olduğu gibi sadece kan ve nesep bağının, tek başına bir hareket gerekçesi olamayacağını beyan etmiştir. Zira İslâm dini, ahlâkî değerleri, akide birliğini esas alan bir inanç toplumunun temellerini atmıştır ve oluşturmaya çalışmıştır. Önemli olanın, kan bağı ve nesep değil, inanç ve bu inancın gerektirdiği ahlâkî faziletler olduğunu vurgulamıştır. İnsanların aynı atadan meydana geldikleri, kimsenin, kimseye kanıyla, kabilesiyle, ırkıyla üstünlüğünün olamayacağı, gerek Kur’ân-ı Kerîm âyetleri, gerekse Pey-

⁸¹ Süheylî, *er-Ravzu'l Ünfi*, thk. Ömer Abdusselâm es-Selâmî (Beyrût: 2000), 5/232. Şiirin Arapçası:

صَبِّبُوا كِرَامًا لَمْ يَبِيعُوا عَشِيرَةً *** يَقُومُ سِوَاهُمْ نَازِحِي الدَّارِ وَالْأَصْلِ
كَمَا أَصْنَحَتْ عَسَانَ فَيْكُمُ بَطَانَةٌ *** لَكُمْ بَدَلًا مِنَّا فَيَا لَكَ مِنْ فَعَلِ
عَقُوقًا وَإِنَّمَا بَيْنَنَا وَقَطِيعَةٌ *** يَزِي جُورَكُمْ فِيهَا دُؤُورَ الرَّأْيِ وَالْعَقْلِ
فَإِنَّ بَيْتَكُمْ قَوْمٌ قَدْ مَضَوْا لِسَبِّ
لِيهِمْ *** وَخَيْرُ الْمَنَائِبِ مَا يَكُونُ مِنَ الْقَتْلِ

⁸² İbn Hişâm, *Sire*, 4/286. Şiirin Arapçası:

بِاسْتِ بَنِي مَالِكٍ وَالنَّبِيِّتِ *** وَعُوفٍ وَبِاسْتِ بَنِي الْخَزْرَجِ
اطْعَمْتُمْ أَتَاوِي مِنْ غَيْرِكُمْ *** فَلَا مِنْ مَرَادٍ وَلَا مَرْحَجِ

gamberimiz'in hadîsleri ile müteaddit kereler açıklanmıştır. Üstünlüğün, kerem ve asaletin Allah katında kötülüklerden korunma, iyilikleri kuşanma yoluyla elde edileceği ifade edilmiştir. İslâm dini ve Peygamberimizin uygulamasında gördüğümüz; “*Müminler ancak kardeştir.*”⁸³ âyeti doğrultusunda kardeşlik ilkeleri şekillenmiş ve hukukunun çerçevesi çizilmiştir. Bu çerçevede Hz. Peygamber'in Medine'de oluşturduğu nizam, yeni bir kardeşlik düzeni üzere birbirine kenetlenmiş değerlerin bir araya getirdiği inanç merkezli bir cemiyettir. Bu cemiyetin çekirdeğini de, ilki Mekke'de⁸⁴ ikincisi Medine'de⁸⁵ gerçekleştirdiği, Müslümanlar arasındaki özel olarak kardeşleştirme/muâhat akitleriyle oluşturmuştur. Bu kardeşleştirme akdinin ilkinde bir azatlı köle ile Kureyş asîlzâdesi kardeş ilan edilmişti ki bu hareket başlı başına bir zihniyet inkılabının habercisi idi. Ahilikte de mesleğe kabul edilen çırak için yapılan merasimde, ‘yol atası’ ve ‘yol kardeşi’⁸⁶ tayin edilmesi, İslâm tarihindeki ‘kardeşleştirme’ olaylarından ilham alır.

Ahiliğin en mühim unsurlarından birisi olan uhuvvet anlayışının, kanaatimizce Câhiliye devrinin salt kan ve kabileyi önceleyen asabiye anlayışı ile alakası bulunmamaktadır ve özü itibarıyla bu anlayışla bağdaşmamaktadır. Aksine asabiye'nin ıslah edilmiş haliyle, İslâm dininin kardeşlik esaslarını ön plana alan inanç ve ahlâkî değerler manzumesinden ilham alan bir anlayış ile oluşumunu tamamlamıştır. Ahilik teşkilatındaki uhuvvet anlayışı, İslâm kardeşlik ilkelerinin, millî seciyeye tatbikinden ibarettir. Selçukluların sonuna doğru, Haçlı ve Moğol istilaları ile zaafa uğramış toplum yapısı için, bilhassa Moğol orduları önünden kaçarak Anadolu'ya sığınmış büyük halk kitlelerinin, daha önce yerleşimini yapmış yerli ahali ile kaynaşmasında Ahiliğin, dolayısıyla uhuvvet ilkesinin büyük payı olmuştur. Bir misal verecek olursak, Anadolu Selçuklu Devleti'nin yıkılışından, Osmanlı hâkimiyetine kadar Ankara ve çevresinde ortaya çıkan yönetim boşluğu, Ahi şeyhleri tarafından doldurularak halkın mağdur olmasının önüne geçilmiştir.⁸⁷ Uhuvvet anlayışı, Anadolu'da kitlelerin her ü merc yaşadığı o dönemde birleştirici unsurlardan birisi olmuştur. Ahiliğin, dolayısıyla uhuvvet esaslarının, Osmanlı'nın kuruluşunda ve güçlenmesinde de faal bir rol oynadığı, artık bilinen gerçektir.

SONUÇ

İslâm'dan hemen önceki Câhiliye dönemi insanları, atalarından devraldıkları örf ve âdetleri yaşatan nesiller idi. Takip ettikleri örf ve âdetlerin içinde kötü ve yakışsız kabul edilen davranışlar olduğu gibi, insanlık fitratına ters düşmeyen iyi davranış ve değerleri de mevcut idi. İslâmiyet bu

⁸³ el-Hucurât 49/9-13.

⁸⁴ İbn Habîb, *el-Muhabber*, 70.

⁸⁵ İbn Hişâm, *Sire*, 2/150.

⁸⁶ Yusuf Ekinci, *Ahilik ve Meslek Eğitimi* (İstanbul: MEB Yayınları, 1990), 40.

⁸⁷ Ahmed Tevhid, “Ankara'da Ahiler Hükümeti”, *Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası* 4/19 (1329), 1200-1204.

iyi davranışları ya aynen alarak ya da ıslah ederek devam ettirmiştir. Câhiliye devrinden miras alınan müspet değer ve davranışlar, İslâmî dönem boyunca muhtevalarını zenginleştirerek toplumda yaşatılmıştır. Yeni fethedilen komşu coğrafya ve yeni Müslüman olan milletlere de bu değerler aktarılmıştır. Bu değerler aktarılırken karşılıklı etkileşimler elbette olmuştur. Fütüvvet anlayışının intikali de aynı yolu izlemiştir. Fütüvvet anlayışının Anadolu'daki devamı mahiyetinde olan 'Ahilik Teşkilatı' bünyesinde barındırdığı ahlâkî kaide ve değerler manzumesi, İslâmî dönem ve öncesi ile bir devamlılık arz etmektedir. Bu yönüyle ahilik, insanlığın ortak mirası olarak tarihte bir iyilik hareketi işlevi görmüştür. Yine Anadolu'da bir kardeşlik tecrübesi olarak büyük hizmet ifa etmiştir. İnsanların birbiri ile kaynaşmasını sağlayan ahilik, mensuplarını hayat boyu eğiterek, İslâm ahlâk nizamını yaşanan hayat tarzı olarak benimsetmiştir. Bu başarıyı da, kerem, mürüvvet, fütüvvet ve uhuvvet değerlerini, asgarî hayat düstur ve şiarı olarak vermek suretiyle gerçekleştirmiştir. Geri kalan ahlâkî değer ve ilkeleri bu ana kavramlar ile mezc ederek, önce iş hayatını düzenlemiştir. İş hayatından, halkalar halinde aile ve cemiyet hayatına uzanan, topyekûn bir hayat tarzı tasarlanmış ve uygulamaya geçilmiştir. Bu uygulamalar Anadolu Selçuklu, Beylikler ve Osmanlı devirleri boyunca faydalı neticeler vermiştir. Yüzyıllarca yaşanmış bu tecrübe, mazide kalmış, olmuş bitmiş bir olay değildir. Bugün kültürümüzün yaşayan birçok ögesi ahilikten izler taşımaktadır. Sonuç olarak diyebiliriz ki; ahilik, bünyesinde barındırdığı birçok değeri ile asırlar boyunca, nazarî ve tatbikî unsurlarıyla milletimizin kültürüne olumlu katkıda bulunmuştur. Hal ve istikbalimiz için, aynen olmasa bile, benzer işlevi görebilir.

KAYNAKÇA

Apak, Adem. *Erken Dönem İslâm Tarihinde ASABIYET*. İstanbul: Ensar Yayınları, 3. Basım, 2016.

Asım Efendi. *el-Okyânusi'l Basît fi Tercemeti'l- Kâmusi'l-Muhît*. İstanbul: Bahriye Matbaası, 1305/1887.

Bayram, Mikail. *Ahi Evren (Tasavvufi Düşüncenin Esasları)*. Ankara: TDV Yayınları, 1995.

Bezzâr, Ebû Bekr Ahmed b. Amr b. Abdilhalik el-Basrî. *Müsnedü'l-Bezzâr (el-Bahru'z-Zehhâr)*. thk. Adil b. Sa'd, 18 Cilt. Medine: Mektebetü'l-Ulûm ve'l-Hikem, 1427/2006.

Câbirî, Muhammed Âbid. *Arap Ahlâkî Akli*. çev. Muhammet Çelik, İstanbul: Mana Yayınları, 2. Basım, 2016.

Çağatay, Neşet. *Bir Türk Kurumu Olan AHİLİK*. Ankara: AÜİF Yayınları, 1974.

Çağrııcı, Mustafa. “Ahlâk”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 2/1, İstanbul: TDV Yayınları, 1989.

Çağrııcı, Mustafa. “Mürüvvet”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 32/63, İstanbul: TDV Yayınları, 2006.

Çetin, Nihad M. *Eski Arap Şiiri*. İstanbul: Kapı Yayınevi, 2. Basım, 2011.

Çetin, Osman. *Selçuklu Müesseseleri ve Anadolu'da İslâmiyet'in Yayılışı*. İstanbul: Marifet Yayınevi, 1981.

Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî el-Beyhakî. *es-Sünenü'l-kebir*. thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî. 24 Cilt. Kâhire: Merkez-i hicr li'l-buhûs ve'd-dirâsati'l-arabiyyeti ve'l-İslâmiyye, 1432/1911.

Ekinci, Yusuf. *Ahilik ve Meslek Eğitimi*. İstanbul: MEB Yayınları, 1990.

Ekinci, Yusuf. *Ahilik*. İstanbul: TSE Yayınları, 1988.

Fares, Bichr. “Mürüvvet”. *Milli Eğitim Bakanlığı İslâm Ansiklopedisi*. 8/817, İstanbul: MEB Yayınları, 1993.

Goldzıher, Ignaz. *İslâm Kültürü Araştırmaları*. 2 Cilt. çev. Cihad Tunç. Ankara: Otto Yayınları, 2019.

Gölpınarlı, Abdülbaki. *İslâm ve Türk İllerinde Fütüvvet Teşkilatı ve Kaynakları*. (1950 baskısından Tıpkı Basım), İstanbul: İTO Yayınları, 2011.

Hitti, Philip K. *Siyasi ve Kültürel İslâm Tarihi*. çev. Salih Tuğ. 4 Cilt. İstanbul: İFAV Yayınları, 1995.

Hoca Ahmed Yesevî. *Dîvân-ı Hikmet*. haz. Hayati Bice. Ankara: TDV Yayınları, 1988.

Hodgson, M.G.S. *İslâm'ın Serüveni*. 3 Cilt. çev. Heyet, İstanbul: İz Yayıncılık, 1995.

İbn Habîb, Ebû Ca'fer İbn Habib Muhammed b. Habib b. Ümeyye el-Bağdadi el-Hâşimi el-Ahbari. *Kitabu'l-Muhabber*. thk. Eliza Lichten-Stadter. Haydarabad: 1942.

İbn Hişâm, Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdülmelik b. Hişâm b. Eyyüb el-Himyerî el-Meâfirî el-Basrî el-Mısırî. *es'Sîretü'n-nebeviyye*. 4 Cilt. thk. Mustafa es-Sakkâ - İbrahim el-Ebyârî - Abdulhafiz Şelebi. Mısır: Mustafa Elbânî el-Çelebî ve evlâduhu, 1355/1936.

İbn Kayyim el-Cevziyye, Ebû Abdillâh İbn Kayyim el-Cevziyye Şemseddîn Muhammed b. Ebi Bekr b. Eyyüb ez-Zür'a'i (ez-Zür'i) ed-Dimaşki. *Zâdu'l-meâd*. çev. Mehmed Yolcu. 6 Cilt. İstanbul: 1990.

İbn Manzûr, Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrerem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfî. *Lisânu'l-Arab*. haz. Yusuf Hayyat - Nedim Maraşlı. 3 Cilt. Beyrût: Dâru Lisâni'l-Arabî, 1990.

İbn Fâris, Ebü'l-Hüseyn Ahmed b. Fâris b. Zekeriyâ b. Muhammed er-Râzî el-Kazvînî el-Hemedânî. *Mu'cemü mekâyisi'l-luga*. thk. Abdusselâm Muhammed Harun. 6 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Ceyl, 1991/1411.

İbnü'l-Esîr, İzzüddin Ebü'l-Hasan Ali b. Muhammed el-Cezerî. *el-Kâmil fi't-târih*. 10 Cilt. Beyrût: 1424/2003.

İzutsu, Toshiko. *Kur'an'da Dîni ve Ahlâkî Kavramlar*. çev. Selahaddin Ayaz. İstanbul: Pınar Yayınevi, 2. Basım, 1991.

Komisyona, *Fütüvvetten Sendikaya (100 Soruda Sendikacılık ve Eğitim-Bir-Sen)*. Ankara: Eğitim-Bir-Sen Yayınları, 2014.

Kuşeyrî, Ebü'l- Kâsım Abdülkerim b. Hevazin. *Kuşeyrî Risâlesi*. haz. Süleyman Uludağ. İstanbul: Dergah Yayınevi, 3. Basım, 1999.

Mâlik b. Enes, Ebü Abdullah. *El-Muvattâ*. thk. Muhammed Fuad Abdalbaki. nşr. Mustafa Elbânî el-Çelebî. Beyrût: Dâru İhyâi't-Turasi'l-Arabiyye, 1985/1406.

Mâverdi, Ebü'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Habib. *Edebu'd-dünyâ ve'd-dîn*. thk. Muhammed Kerîm Râci. Beyrût: Dâru İkrâ, 4. Basım, 1405/1985.

Meydâni, Ebü'l-Fazl Ahmed b. Muhammed b. Ahmed. *Mecmau'l-emsâl*. thk. M. Muhyiddin Abdulhamid. 2 Cilt. Beyrût: 2010.

Mübarekfürî, Safiyürrahman. *er'Rahîku'l-mahtûm*, Dimeşk: 2. Basım, 2009.

Ocak, A.Yaşar. "Fütüvvet". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*.13/261. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.

Radavî, Hüseyin. *Fütüvvet-nâme-i Kebîr*. haz. Sadullah Gülten - Hacı Yılmaz. İstanbul: TYEK Yayınları, 2014.

Radavî, Hüseyin. *Fütüvvetname-i Tarîkat*. haz. Osman Aydın. Ankara: TDV Yayınları, 2011.

Sa'diye Huseyn el-Burgusi-Yunus İbrahim. *Sekâfetu'l-İltizâmî'l-Ahlâkî fi'asri'l-câhilî*. <http://www.alukah.net> 17.09.2013.

Sallâbi, Ali Muhammed. *es-Sîretü'n-nebeviyye*. Beyrût: 2008.

Sarıkaya, M. Saffet. *XIII-XVI. Asırlardaki Anadolu'da Fütüvvetnamelere Göre İnanç Motifleri*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 2002.

Süheylî, Ebû'l-Kâsım Abdurrahman b. Abdullah b. Ahmed el-Has'ami es-Süheylî el-Maleki el-Endelüsi. *er-Ravzu'l-ünf*. thk. Ömer Abdusselâm es-Selâmî. 6 Cilt. Beyrût: 2000.

Sülemî, Ebû Abdurrahman Muhammed İbn el-Hüseyn. *Kitâbu'l-Fütüvve / Tasavvufta Fütüvvet*. çev. Süleyman Ateş. Ankara: AÜİF Yayını, 1397/1977.

Şeker, Mehmet. *Türk-İslâm Medeniyetinde Ahilik ve Fütüvvet-nâmelerin Yeri (Seyyid Hüseyin el-Gaybî'nin "Muhtasar Fütüvvet-nâme"si*. İstanbul: Ötüken Yayınevi, 2011.

Şemseddin Sami, *Kâmus-ı Türkî*, İstanbul: 1317/1899.

Şen, Adil. *Kitâb-ı Sakkâ (Sakalar El Kitabı)*. Ankara: Araştırma Yayınevi, 2013.

Şerif, Ahmed İbrahim. *Mekke ve Medîne fi'l-Câhiliyyeti ve ahdi'r-Rasûl*. Kâhire: Dâru'l-fikri'l-Arabî, 1965.

Şerrab, M. Muhammed Hasan. Şerhu şevahidi'ş-Şi'riyye fi Ümati'l-Kütübi'n-Nahviyye. 3 Cilt. Beyrût: 2007.

Tabib, Ahmed. "El-Fütüvve". <http://elazhar.com/mafaheemux/21/4.asp>. (17.09.2013).

Tarafé b. Abd. *Dîvânuhu*. thk. Mehdi Muhammed Nâsıruddîn. Beyrût: Dâru'l-kütübi'l-İlmiyye, 2. Basım, 2002.

Teaschner, Franz. "İslâmda Fütüvvet Teşkilatının Doğuşu Meselesi ve Tarihi Ana Çizgileri". çev. Semahat Yüksel. *Belleten* 36/142 Ankara: 1972, 203-235.

Tevhid, Ahmed. "Ankara'da Ahiler Hükümeti". *Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası* 4/19, İstanbul: 1329.

Uludağ, Süleyman. "Fütüvvet". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 13/259 İstanbul: TDV Yayınları, 1996.

Yükneki, Edib Ahmed b. Mahmud. *Atebetü'l-Hakâyık*. haz. Reşid Rahmeti Arat. Ankara: TDK Yayınları, 2006.

Zevzenî, Ebû Abdillâh Hüseyin b. Ahmed b. Hüseyin. *Şerhu'l-Muallakatu'l-Aşr*. Beyrût: Dâru mektebeti'l-hayât, 1983.

